Η θέληση για δράση: Ένα οξυμμένο πρόβλημα (Καραποστόλης Βασίλης, καθηγητής Πολιτισμού και Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Αθηνών)

Categories : ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Date : 14 Δεκεμβρίου, 2017

Είναι πολλά αυτά που μαρτυρούν ότι, στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, η θεμελιακή ικανότητα του ανθρώπου να προβαίνει σ' ενέργειες σε συμφωνία με τους σκοπούς που ο ίδιος θέτει υφίσταται συνεχείς κλονισμούς. Οι ενδοιασμοί πληθαίνουν, οι αποφάσεις πελαγοδρομούν. Μια αρρώστια βαθιά, κυτταρική, φαίνεται πως πλήττει τα κίνητρα για δράση. Το σαράκι που κατατρώει, έτσι κι αλλιώς, τη συνείδηση και τη ρωτάει κατά διαστήματα: «ποιος ο λόγος να θέλουμε αυτό ή εκείνο;», «προς τι οι προσπάθειες μας;», αυτό το βασανιστικό μικρόβιο που μολύνει με αναστολές τις επιθυμίες και τις πράξεις, έχει γίνει πιο διαβρωτικό παρά ποτέ. Γιατί, φυσικά, δεν εμφανίστηκε πρόσφατα. Είναι γνώρισμα του ανθρωπίνου όντος να κατατρύχεται από την αίσθηση ότι για την ύπαρξή του το πεπερασμένο αποτελεί συνθήκη ανυπέρβλητη, ότι τουλάχιστον, από φυσική άποψη, ορισμένα όρια – και πρώτο το όριο της θνητότητας – δεν μπορεί να τα υπερβεί. Εάν αυτή η συνθήκη βιωθεί ολοκληρωτικά σαν καταδίκη, τότε θα γεννηθεί αναπόφευκτα ένα αίσθημα ματαιότητας· είναι το μικρόβιο το οποίο ανέφερα πριν. Είναι όμως δυνατόν – κι αυτό μας δείχνει η ιστορία του πολιτισμού – η βεβαιότητα του πεπερασμένου να βιωθεί διαφορετικά. Θα το δούμε σε λίγο αυτό. Για την ώρα ας σταθούμε στο εξής: Στο ότι σ' ένα άτομο ή σ' έναν λαό που υπό την επήρεια ορισμένων περιστάσεων συνειδητοποιεί ότι ο βίος του θα περάσει κάποτε – αν δεν τη διανύει ήδη – σε μια φάση ανεπίστρεπτης φθοράς, ενδέχεται η όρεξη για τη ζωή να ατονίσει πολύ και οι επιδιώξεις του να στερηθούν την ορμή που τους είναι απαραίτητη. Μια σκιά παροδικότητας έρχεται να σκεπάσει όλα τα πράγματα, η απόκτηση των οποίων υποσχόταν έως τότε την απόλαυση ή και μια γεύση πλησμονής. Μπορούμε έτσι να φαντασθούμε – όπως έλεγαν οι στωικοί φιλόσοφοι – άτομα ή και λαούς που δυστυχούν πριν ακόμη δυστυχήσουν. Ή ακόμη χειρότερο: που δεν θέλουν να ζήσουν και δεν ξέρουν πώς να πεθάνουν.

Δεν ισχυρίζομαι πως έφθασε εκεί ο δυτικός κόσμος· οδεύει όμως προς αυτή την κατεύθυνση. Με άλλα λόγια, καθώς δοκιμάζεται από την υπαρξιακή αγωνία σχετικά με το πεπερασμένο, βρίσκει όλο και λιγότερα μέσα για να την πραΰνει. Η εξέλιξη αυτή θα γίνει πιο κατανοητή αν αντιπαραβληθεί η σημερινή κατάσταση με ό,τι συνέβαινε σε άλλες περιόδους στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Πολύ συνοπτικά μπορούμε να σημειώσουμε τα εξής: Κατ' αρχάς, στη διάρκεια της περιόδου όπου ακμάζει η αρχαία ελληνική πόλις, η αγωνία για το μη-ον, για ό,τι

αρνείται το ον και κάθε μορφή ύπαρξής του, εκδηλώνεται μεν, δεν φθάνει όμως στο σημείο να παραλύσει τη θέληση. Η αγωνία παίρνει τη μορφή της διερώτησης σχετικά με τη μοίρα των θνητών. Τι μας περιμένει μετά το τέλος μας; Ίσως μια υπέρτατη ανάγκη που δεσπόζει πάνω από κάθε άλλη, μια ανάγκη αδήριτη που επιβάλλεται ακόμη και στους θεούς, αν και χωρίς να τους αφαιρεί το προνόμιο της αθανασίας. Πάνω από τα κεφάλια των πολιτών πλανιέται η Ειμαρμένη, εξουσία ακατάλυτη, το νοηματικό περιεχόμενο της οποίας ούτε μπορεί ποτέ να εξιχνιασθεί ούτε όμως και χρειάζεται. Αυτή είναι η αντίληψη των αρχαίων Ελλήνων: ότι όποια κι αν είναι η μοίρα που τους περιμένει, ο προορισμός τους είναι να αντικρύσουν αυτή τη μοίρα με τα μάτια ανθρώπων που έπραξαν ή πάντως πάσχισαν για το άριστον. Πεποίθηση τους είναι ότι οι συνηθισμένες καθημερινές ασχολίες τους θα πρέπει να προετοιμάζουν πράξεις και έργα αξιομνημόνευτα, έργα που με τη λαμπρότητα και την αντοχή τους στον χρόνο υπερβαίνουν τα στενόχωρα περιθώρια της θνητής ύπαρξης.

Όπως καταλαβαίνετε, η έμφαση αυτή που δίδεται στη διάκριση και την αριστεία δεν συμβαδίζει καθόλου με το αίσθημα ματαιότητας. Το αντίθετο: Εάν επιμένεις να πράξεις κάτι σπουδαίο, αυτό δείχνει πως μολονότι αναγνωρίζεις το φάσμα του θανάτου ως προς το άτομό σου, προσδοκάς την υπέρβασή του μέσω των έργων τα οποία θα επιτελέσεις και μέσα στα οποία η μνήμη των άλλων και των επομένων γενεών θα διακρίνει εσαεί τη σφραγίδα σου.

Οι Έλληνες θεραπεύονται από την αγωνία τους με τα έργα τους, έργα που προϋποθέτουν τη δυνατότητα να συντηρηθούν μέσα στην ανάμνηση και την κρίση των ανθρώπων. Η Μνημοσύνη, έτσι, αντιμετωπίζει τον Άδη. Και το θάρρος των θνητών – να πολεμήσουν έως εσχάτων σε μια μάχη ή να αναλωθούν για την κατασκευή ενός απαράμιλλου γλυπτού ή ενός περίλαμπρου ναού –, αυτή η απόφαση να ξεπεράσουν τους φόβους τους ή την αδράνειά τους πηγάζει από την υπόσχεση που τους δίνει η ίδια τους η φαντασία: Τους βεβαιώνει ότι εκείνοι που θα ξεχωρίσουν και θα τιμηθούν δεν θα χαθούν οριστικά, κάποτε, μες την ανυπαρξία. Μια θεότητα που θυμάται τα έξοχα έργα τούς παραστέκει και δεν θ' αφήσει τη λησμοσύνη να τους καταπιεί.

Ας έρθουμε τώρα στους μεταγενέστερους χρόνους. Αν στην αρχαία Ελλάδα η αγωνία απέναντι στο μοιραίο καταπολεμάται με τη δημιουργία έργων που ανυψώνουν τη ψυχή, με το κάλλος και την αίγλη τους, στην αρχαία Ρώμη, τον βραχνά που βαραίνει τους θνητούς, θα προσπαθήσουν να τον αντιμετωπίσουν κατ' αρχήν με την επίδειξη πολιτικο-στρατιωτικής ισχύος, που είναι σαν εξορκισμός οποιασδήποτε άλλης ισχύος, ακόμη κι εκείνης που προβάλλει από το επέκεινα. Ωστόσο, το μεγαλείο των επιτευγμάτων του κράτους αργά ή γρήγορα αποδεικνύεται προσωρινό, πράγμα που γίνεται αντιληπτό από τους αυτοκράτορες και τους πατρικίους κατά τρόπο οδυνηρό. Προκειμένου να αποφύγουν αυτή την εισβολή του αισθήματος αδυναμίας μέσα στον κραταιό τους κόσμο, οι Ρωμαίοι παίρνουν πρόσθετα μέτρα: δίνουν στις θεότητές

τους έναν χαρακτήρα ρυθμιστικό και κανονιστικό, ελπίζοντας πως τα απρόοπτα και τα ανεπιθύμητα που ενσκήπτουν στη ζωή θα μειωθούν. Υπάρχουν θεότητες που εποπτεύουν τους τοκετούς, που προστατεύουν τους πολίτες από την πανούκλα, τον λιμό, τους πυρετούς, τις λειψές σοδειές δημητριακών, που παρακολουθούν την τήρηση του τελετουργικού των γάμων. Έτσι όμως, τα ανώτερα όντα ρίχνονται ανάμεσα στα κατώτερα και στις υποθέσεις τους με αποτέλεσμα οι ταλανιζόμενοι από τους φόβους και τις αγωνίες τους άνθρωποι να δυσκολεύονται να εξυψωθούν και να παραμένουν δεμένοι στον εγκόσμιο βίο μ' έναν τρόπο που ανεξάρτητα αν τους παρέχει κάποιες ευκαιρίες για να λύσουν τα πρακτικά τους προβλήματα – με τη συνδρομή των αντίστοιχων θεοτήτων – τους καθιστά ουσιαστικά αιχμάλωτους της πεζότητας. Και είναι μια πεζότητα υπερβολικά συμπαγής για να την διαπεράσει το ρίγος του ιερού.

Όλο και πιο πολύ η Ρώμη καθηλώνεται σ' αυτή την κατάσταση, και όλο και λιγότερο θα γίνεται ικανή να τη μετουσιώσει. Στη σφαίρα των όντων, των υπαρκτών και αισθητών πραγμάτων, την πολιτική δηλαδή, τη διοίκηση, τις εκστρατείες, η ισχύς και η τάξη παρέχουν ορισμένες εγγυήσεις. Ενώπιον όμως του μη-όντος, του ριζικά αγνώστου, τί ν' αντιτάξεις; Εάν έχεις εθισθεί στην πεζότητα δεν μπορείς πια να επιχειρήσεις κάποιο άλμα του πνεύματος, δεν μπορείς να παρηγορηθείς με τη φαντασία σου ή με κάποια υπερβατική περιπλάνηση και συνεπώς πρέπει και πάλι να καταφύγεις στις αισθήσεις σου – αυτές που ήδη σου έχουν δείξει τους εγγενείς περιορισμούς τους. Άλλη όμως διέξοδος δεν υπάρχει. Όπως παρατηρεί ο Χέγκελ, η Ρώμη θα ζητήσει να γίνει θεατής του κόσμου, να δει, να χαζέψει, να διασκεδάσει, να ξεχαστεί. Ενώ οι Έλληνες εξαίρουν τον αγώνα οι Ρωμαίοι καταφεύγουν στο θέαμα. Οι μεν θεωρούν ύψιστη τιμή να παίρνουν οι ίδιοι μέρος σε αγώνες, οι δε να απολαμβάνουν το προνόμιο να τους παρακολουθούν.

Η σημασία αυτής της διαφοράς φάνηκε αργότερα, αν και δεν εκτιμήθηκε όσο πρέπει. Παρακαταθήκη της Ευρώπης έγινε περισσότερο η τάση προς την απόδραση των ανθρώπων από τα ενάντια και τα δυσάρεστα, παρά η σθεναρή αντιμετώπισή τους. Δεν είναι τυχαίο που η αρετή της ανδρείας όπως την εννοούσαν στην αρχαία ελληνική πόλιν, κατά τη ρωμαϊκή εποχή πήρε ένα χαρακτήρα που απομακρύνεται από την ηθική και πλησιάζει το στρατιωτικού τύπου σφρίγος – γίνεται fortitudo, προσόν σωματικό και πολεμικό. Όταν όμως δεν πολεμάει κανείς, τί κάνει; Τι άλλο από το να διασκεδάζει, θα πει η Ρώμη, αξίωμα που θα το παραλάβει η Ευρώπη μετά τον Μεσαίωνα. Θα φανεί όμως τότε ότι μόλις περάσουν οι κίνδυνοι και στη συνέχεια τερματισθούν τα συμπόσια και οι γιορτές, τα παλιά, αρχέγονα δαιμόνια θα ξεμυτίσουν και πάλι και θα σπρώξουν την ανία έως τα πρόθυρα μιας αποκρουστικής αλήθειας: τίποτα δεν φαίνεται να έχει νόημα, κι ό,τι κάνουμε είναι για να μην έχουμε χρόνο να σκεφθούμε την άβυσσο. Ο Πασκάλ θα καταγράψει αργότερα με καυστική ακρίβεια αυτή την εξέλιξη. Θα ήταν πολύ διαφορετικά αν είχε διασωθεί η ελληνική αντίληψη ότι ο άνθρωπος είναι για να πράττει, είναι για να εκδιπλώνει τον

εαυτό του εις πείσμα της αντιξοότητας, περνώντας από το «δυνάμει» στο «ενεργεία». Ο αγώνας λοιπόν δεν είναι βάρος από το οποίο θα έπρεπε κανείς ν' απαλλάσσεται το γρηγορότερο, αλλά όρος ώστε να αναπτύξει τις δυνάμεις του· η θέληση επωφελείται από την αντίσταση, ο αγωνιζόμενος επωφελείται από τον αντίπαλο.

Κατά τη μεσαιωνική περίοδο που ακολουθεί, τα πράγματα θ' αλλάξουν πολύ. Τώρα η μορφή που παίρνει η αγωνία ενώπιον του μηδενός, είναι κυρίως η ενοχή. Δεν πρόκειται μόνο για την ενοχή από το προπατορικό αμάρτημα, αλλά κι εκείνη που αφορά την υστέρηση του ανθρωπίνου πλάσματος απέναντι σε όσα θα μπορούσε να πράξει για να σωθεί. Ο χριστιανισμός έρχεται για να αποθέσει ένα διαφορετικό βάρος στους ανθρώπινους ώμους, ταυτόχρονα όμως παρουσιάζει αυτό το βάρος, που είναι του σταυρού, σαν το μόνο μέσο για τη λύτρωση. Εδώ δεν είναι η άσκηση των αρετών, όπως στην αρχαιότητα, που θα κρίνει το ποιον εκάστου, είναι το βάθος της πίστης που συμπληρώνεται με πράξεις: αν ο αρχαίος καλείται να ασκήσει τη σωφροσύνη, τη φρόνηση, τη δικαιοσύνη ή την ανδρεία, ο χριστιανός θα πρέπει να πάρει τον δρόμο της έμπρακτης καλοσύνης: καλείται να συμπονά, να συγχωρεί, να σέβεται. Το αίτημα της καλοσύνης είναι τόσο καινούργιο που αναστατώνει τις συνειδήσεις και τις καθιστά υπόλογες απέναντι στον εαυτό τους· αρχίζουν οι εσωτερικοί διχασμοί, οι ενδοσκοπήσεις. Η αμφιβολία για το αν κανείς είναι ικανός να ακολουθήσει τα βήματα του Εσταυρωμένου, είναι συχνά τόσο μεγάλη που στέλνει άλλους σε μονές, άλλους σε προσκυνήματα, άλλους σε λατρείες λειψάνων από αγίους οι οποίοι μαρτύρησαν. Έχουμε έναν ψυχικό αναβρασμό στο όνομα μιας εξιλέωσης που δεν είναι καθόλου βέβαιη. Παράλληλα, βέβαια, έχουμε και την περισυλλογή, το βύθισμα στην προσευχή, την κατάνυξη μιας σκέψης που την κυκλώνουν οι δαίμονες, αλλά που χαίρεται επειδή τους αντιστέκεται. Σε κάθε περίπτωση το θρησκευτικό βίωμα ζητά από τους ανθρώπους να πράξουν· μπορούν να ελευθερωθούν από τις ενοχές τους, μπορούν να εξαγνιστούν, μπορούν να μεταστραφούν. Συνεπώς, η παθητικότητα είναι ασυμβίβαστη με την πίστη. Δεν είναι μόνο ένα ψυχολογικό γεγονός η πίστη, είναι ενέργειες, χειρονομίες, μια συμπεριφορά που ελέγχεται διαρκώς εκ των ένδον και επιδέχεται διορθώσεις.

Αυτή η εσωτερική εργασία που έχει αναλάβει ο δυτικός άνθρωπος, θα αντικατασταθεί στη συνέχεια με μια άλλη, εξωτερικού τύπου. Οι νεώτεροι χρόνοι θα έρθουν για να. αναγγείλουν ότι η νοημοσύνη μας και τα χέρια μας αρκούν για να γεμίσουν το κενό που ανοίγει κάθε τόσο μέσα μας. Θα το γεμίσουν με υλικά αντικείμενα που θα κατασκευαστούν με τη βοήθεια της επιστήμης και της τεχνικής. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας τα προϊόντα του μόχθου είναι τόσο πολλά και ποικίλα που οι μοχθούντες εκπλήσσονται με τις ίδιες τους τις δεξιότητες. Γεννιέται η αξία της παραγωγικότητας, η εμπιστοσύνη στο ότι η αφθονία των πραγμάτων, αν δεν δώσει απάντηση στις πιο ενδόμυχες ανησυχίες των ανθρώπων, τουλάχιστον θα παραμερίσει τη σκέψη ότι όλα έρχονται, παρέρχονται και τίποτε δεν μένει ως μόνιμο

αποτέλεσμα. Ο παραγωγισμός είναι η παραμυθία της νέας εποχής. Θα προσπαθήσει να διαψεύσει το παλιό, βασανιστικό αξίωμα διατυπωμένο στον Εκκλησιαστή: όλα περνούν και τίποτε δεν αλλάζει κάτω απ' τον ήλιο.

Το ότι όμως όλα περνούν δεν είναι κατ' ανάγκην αρνητικό, θα πει ο 19ος αιώνας. Φαντασθείτε τις τέρψεις μας να έμεναν οι ίδιες· δεν θα 'χαναν σε ένταση; Και οι θλίψεις μας; Δεν θα σάπιζαν μέσα μας με τον καιρό; Όσο για τις αλλαγές, εκεί πολύ περισσότερο ακυρώνεται το δυσοίωνο βιβλικό αξίωμα: δεν βλέπετε ότι ο κόσμος υποδέχεται τόσα νέα κατασκευάσματα και δεν είναι συναρπαστική αυτή η αλληλοδιαδοχή τους που δεν σταματάει ποτέ; Εξαπλώθηκε τότε η προσδοκία ότι η μεταβολή καθ' εαυτή θα ήταν φαινόμενο αρκετά συναρπαστικό ώστε να απορροφήσει την ύπαρξη. Δεν ήταν όμως καθόλου σίγουρο αυτό. Η βιομηχανία θριαμβολογούσε, οι μηχανές δούλευαν πυρετωδώς, ήδη όμως η διαίσθηση των ρομαντικών στοχαστών και ποιητών στην Ευρώπη προειδοποιούσε με τη φωνή ενός Νοβάλις, ενός Μπλαίηκ, και βέβαια νωρίτερα με τον Μπάϋρον, ότι τα κίνητρα γι' αυτή τη νέα δράση δεν θα είναι πολύ ανθεκτικά. Είναι η ανάγκη του αντιπερισπασμού, θα πουν, που κάνει την Ευρώπη και την Αμερική να θέλουν να χτίσουν, ν' ανοίξουν δρόμους, να κατακτήσουν εδάφη. Επειδή φοβούνται το ανικανοποίητο, ζητούν να υπερβάλουν σε ικανοποιήσεις που δεν θα μοιάζουν με τις προηγούμενες. Οι προφητείες των ρομαντικών δεν ήταν αβάσιμες. Πράγματι, η επιχείρηση που συνίσταται στο να αναχθεί η συνεχής μεταβολή και η παραγωγή πληθώρας προϊόντων σε αρχές που θα δέσποζαν στην οικονομική διαδικασία, υπονόμευσε τελικά τα θέλγητρα της παραγωγής. Ο λόγος ήταν ότι μέσα στη μεταβολή για τη μεταβολή, υπάρχει ένα στοιχείο οριζόντιας κίνησης· τα αντικείμενα πολλαπλασιάζονται και ποικίλλουν, αλλά λείπει η ώθηση προς μια ανιούσα κατεύθυνση. Αυτό συνέβη στον 20ο αιώνα. Έπαψε η παραγωγή να σημαίνει ανέλιξη ή πρόοδο, κι έγινε δραστηριότητα που σπρώχνει διαρκώς τα πράγματα προς τα εμπρός – μια πρό-οδος, ένα αδιάκοπο προχώρημα – προς τα πού όμως; Το ερώτημα βαθμιαία έφερε τις δυτικές κοινωνίες σε αμηχανία. Δεν ήξεραν τι να πουν για όσα είχαν συνηθίσει να κάνουν και δυσκολεύονταν όλο και περισσότερο μέσα στην κεκτημένη τους ταχύτητα να επαναφέρουν τη σκέψη τους στο σημείο της αφετηρίας. Ώς ένα βαθμό αυτό ήταν εκούσιο. Ήθελαν μέσα στις αλλαγές και την ταχύτητα να εμποδίσουν τη συνείδηση να στρέφεται προς ό,τι της φάνταζε σαν αιωνίως στάσιμο και σιωπηλό. Τα απώτερα, τα έσχατα του βίου έπρεπε να αποκρυβούν. Από μιαν άποψη επρόκειτο για μεθοδευμένη παραζάλη. Πάντως συνεπαγόταν τη δραστηριότητα: είτε για να κατασκευάσει κάποιος, είτε για να αποκτήσει, είτε ακόμη και για να καταναλώσει, προϋπόθεση ήταν να δέχεται πως αξίζει τον κόπο να κοπιάσει. Δεν είχε έρθει ακόμη η ώρα που η ίδια η καταβολή σωματικής ή διανοητικής ενέργειας, θα πρόβαλε σαν μια δαπάνη της οποίας η σκοπιμότητα χρειάζεται να επανεξετασθεί. Η Δύση ίδρωνε από κούραση, αλλά εξακολουθούσε να θεωρεί πως αυτή η κούραση θα ανταμειβόταν· υπό μια έννοια το παρόν ζούσε από το μέλλον του, ο άνθρωπος μετέθετε για αργότερα τη ζωή του.

Ώσπου η καταπόνηση του σώματος υποχώρησε σε εντυπωσιακό βαθμό. Αυξήθηκαν ταχύτατα οι υπηρεσίες που προσέφεραν, με απλούς χειρισμούς των χρηστών τους, οι εξειδικευμένες συσκευές, τα εργαλεία, οι αυτοματισμοί. Η άνεση που εξασφαλίστηκε έτσι, δεν ήταν, ωστόσο, χωρίς παρενέργειες. Διαπιστώθηκε πως υπέθαλψε ένα είδος εξημμένης νωθρότητας, μια απαίτηση να διευκολύνεται κανείς στο παραμικρό και στον συντομότερο χρόνο. Ήταν μια αναμονή και μια εξάρτηση που έθιγε – για να επιστρέψουμε στο κέντρο του προβλήματος – την ίδια τη θέληση. Εδώ και μισό περίπου αιώνα, όταν στους κόλπους του καπιταλιστικού συστήματος εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια κάμψης της παραγωγικής ορμής που το χαρακτήριζε προηγουμένως, παρουσιάζονται και τα πρώτα συμπτώματα της απροθυμίας του μέσου ατόμου, στην Αμερική και εν συνεχεία και στην Ευρώπη, να τοποθετήσει τις επιδιώξεις του σε μια χρονική σειρά: πρώτα αυτό, έπειτα εκείνο.

Τώρα ενδιαφέρει μόνο το άμεσο. Προέχει η έγκαιρη κάρπωση των υλικών αγαθών που διατίθενται σε όλο και μεγαλύτερη ποικιλία, ενώ τον ίδιο χαρακτήρα της εσπευσμένης και βεβιασμένης απολαβής αποκτά και η κοινωνική επιτυχία και το γόητρο. Πριν από μερικά χρόνια ένας φιλόδοξος θα κέρδιζε ίσως αυτά τα έπαθλα στο τέρμα μιας καλά υπολογισμένης προσπάθειας. Τώρα ευελπιστεί ότι θα τα εισπράξει διά μιας και πολύ νωρίς. Η πιο ουσιώδης διαφορά ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση, από την άποψη των κινήτρων, βρίσκεται ακριβώς εδώ. Στο ότι με την παραγωγή το άτομο κλιμακώνει τη θέλησή του, ενώ με την κατανάλωση η θέληση εκδηλώνεται στιγμιαία και βιαστικά· ο καταναλωτής αντί να δρα, αντιδρά κατ' ανακλαστικό τρόπο σ' αυτό που του προτείνεται, διεγείροντάς τον. Έτσι, έχουμε το παράδοξο μιας νευρικότητας μέσα στην απόλαυση. Ικανοποιείται μεν κάποιος αποκτώντας αυτό που επιθυμεί, την ίδια στιγμή όμως τού περνάει από τον νου ότι η ευχαρίστηση δεν θα διαρκέσει πολύ, ότι την ανταγωνίζονται άλλες και ότι πιθανόν να μην έπραξε και τόσο σωστά διαλέγοντας αυτήν αντί για εκείνες.

Το πιο σημαντικό όμως είναι άλλο: Ότι, ανεξάρτητα από το τι αποκομίζει κάποιος καταναλώνοντας, το περιθώριο να επενεργήσει πάνω στην κατάστασή του είναι ελάχιστο. Ουσιαστικά, πληρώνει την ικανοποίηση μ' ένα αίσθημα παθητικότητας. Ένα βήμα πιο πέρα και θα προκύψει ένα σύμπτωμα πολύ πιο δυσάρεστο: ότι σε σχέση με το ποια είδη εμπορευμάτων εμφανίζονται προς πώλησιν στην αγορά, σε σχέση με το τι παράγουν μαζικά οι μηχανές και γενικότερα σε σχέση με το τι συντελείται στον κόσμο όπου ανήκει, ο ίδιος, ως άτομο και ως πρόσωπο, λογαριάζεται περιττός. Όλα όσα τον αφορούν τον αφήνουν απ' έξω.

Φυσικά, αυτή η εντύπωση δεν συνειδητοποιείται συχνά, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο θα ισοδυναμούσε με την παραδοχή μιας νέκρωσης. Καμμιά τρυφή, καμμιά ποσότητα αλκοόλ ή ναρκωτικών, ή και κανένας σεξουαλικός παροξυσμός δεν μπορεί να καταπνίξει στο ανθρώπινο ον την εσωτερική φωνή που του ψιθυρίζει κατά καιρούς πως είναι φτιαγμένο για να ενεργεί και όχι απλώς για να λαμβάνει ό,τι του δίδεται.

Είναι αλήθεια ότι οι ηδονές του θα μπορούσαν να είναι εναρμονισμένες μ' αυτόν τον προορισμό που εμφανώς θα έδινε στο Εγώ ένα μεγαλύτερο «αέρα» ανεξαρτησίας. Ένας χορτασμένος άνθρωπος· τι καλύτερο ώστε να βαλθεί ο άνθρωπος αυτός να πράξει ως πολίτης, ως δημόσιο πρόσωπο έχοντας ήδη γευτεί τις νοστιμιές της ζωής; Αλλά και τι εγκλωβισμός, αντίθετα, αν οι ηδονές αυτές είναι οι μόνες που του επιτρέπονται.

Αυτή ακριβώς είναι η κατάσταση σήμερα. Αυξάνεται ραγδαία ο αριθμός των ατόμων που νιώθουν πως το μερίδιο τους στη ζωή είναι αυτό που τους παραχωρείται μόλις και μετά βίας από άλλους, ασύγκριτα ισχυρότερους, και ότι μέσα σ' αυτό το μερίδιο κυριαρχούν μερικές σωματικές τέρψεις – που κι αυτές γίνονται ψίχουλα –, ενώ αποκλείονται οι χαρές που αφορούν στην ανάληψη πρωτοβουλιών, στην έκφραση γνώμης, στη συμμετοχή στα κοινά. Οι πρωτεργάτες της Αμερικανικής Επανάστασης, ο Τζέφερσον και ο Άνταμς. ήδη από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα, πηγαίνοντας πιο πέρα και από τους εμπνευστές τους στη Γαλλία του Διαφωτισμού, μιλούσαν για το δικαίωμα του πολίτη σ' εκείνη τη «δημόσια ευτυχία», όπως την αποκαλούσαν, που συνίσταται στη διαβούλευση και στη λήψη αποφάσεων, στο να βρίσκεται ένας πολίτης ανάμεσα σε συμπολίτες του, ν' ανταλλάσσουν όλοι τις σκέψεις τους και να μην δηλητηριάζονται από την υποψία πως ό,τι και να πουν, ουδείς άλλος θα το λάβει υπ' όψιν του.

Αυτή η υποψία έφθασε σήμερα να γίνει σχεδόν βεβαιότητα. Προδικάζοντας τα άτομα ότι οποιαδήποτε απόπειρα να αναλάβουν την ευθύνη μιας δράσης στην περιοχή του κοινού τους βίου, θα βούλιαζε μέσα σ' ένα χάος από απρόβλεπτα συμβάντα, ή, αν δεν συνέβαινε αυτό, θα εξουδετερωνόταν από κάποιους αόρατους μηχανισμούς κεντρικού ελέγχου, εγκαταλείπονται σ' ένα αίσθημα αδυναμίας που τους ταπεινώνει βαθιά. Είναι μια ταπείνωση που θα ζητήσει να ανακουφισθεί με άλλα μέσα. Ποια; Είτε με το να στραφεί το θύμα εναντίον του ίδιου του τού εαυτού και να το τιμωρήσει με κατηγόριες και ενοχές, επειδή δεν στάθηκε πιο θαρραλέο, είτε με το να μετατρέψει την ακυρωμένη του δύναμη σε οργή εναντίον άλλων, που δεν είναι βέβαια οι πραγματικά δυνατοί.

Το ζήτημα της δύναμης έρχεται επομένως σήμερα να συνταράξει τον δυτικό κόσμο. Άτομα που έχουν λάβει ικανή εκπαίδευση στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη και που φαντάστηκαν πως οι κοινωνίες οι οποίες τους γαλούχησαν τους περιμένουν για να αξιοποιήσουν τα προσόντα τους, βλέπουν πως αυτό δεν ισχύει και πως, αντίθετα, το να αχρηστεύεται κάποιος αποτελεί μέρος της όποιας λειτουργίας του συστήματος. Τι θα την κάνουν λοιπόν τη γνώση και τις ικανότητές τους; Δεν ξέρουν ακόμη. Προς το παρόν, εκατομμύρια νέοι παρατάνε το σχολείο· στην Αμερική, στην Αγγλία, στη Γαλλία, οι πολιτικές ηγεσίες αρχίζουν και ανησυχούν με το φαινόμενο, απέχουν όμως πολύ από το να πάρουν μέτρα που θα ταίριαζαν σε πραγματικούς κυβερνήτες και όχι σε απλούς διαχειριστές κονδυλίων, υποταγμένους μάλιστα συχνά

σε ιδιωτικά συμφέροντα.

Έπειτα απ' όλα αυτά, εκείνο που μένει είναι να σκεφθούμε τρόπους ώστε αυτή η συμπίεση του ανθρώπινου δυναμικού να μην πάρει καταστροφικές ή και αυτοκατα-στροφικές διαστάσεις. Όταν ένας άνθρωπος εμποδίζεται να δημιουργήσει ενδέχεται να πάει στο άλλο άκρο που ονομάζεται απο-δημιουργία. Τότε είναι που εμφανίζεται η παραίτηση και η αδιαφορία προς όσα επετεύχθησαν κατά το παρελθόν, τα οποία φαντάζουν σχεδόν ακατανόητα· μνημεία μιας πολυτελούς μανίας των παλαιοτέρων για τελειότητα, που δεν μπορεί να αφορά τους συγχρόνους. Υπάρχει όμως και ένα σημείο ακόμη πιο ακραίο. Η αντι-δημιουργία. Εξωθούνται εκεί ορισμένοι όταν από την κατάσταση της ανημπόριας θέλουν να περάσουν στην κατάσταση όπου η μόνη ισχύς η οποία προσφέρεται είναι αυτή με την οποία κατεδαφίζεται ό,τι οικοδόμησαν άλλοι. Στο σημείο αυτό εμφανίζεται η εκδικητική βία, ο Ηροστράτειος βανδαλισμός, η επιδημική ανομία.

Θα φτάσουμε εκεί; Το ερώτημα βαραίνει πάνω απ' τις τύχες όλων των δυτικών κοινωνιών, θα νόμιζε μάλιστα κανείς ότι εκείνες οι χώρες οι οποίες μαστίζονται περισσότερο από την οικονομική κρίση φυσικό είναι να βρίσκονται πιο κοντά σ' αυτή την άγρια και απελπισμένη αταξία. Δεν φαίνεται όμως να είναι αναγκαστικά ορθή αυτή η εκτίμηση. Το αντίθετο μάλιστα, θα μπορούσε να πει κανείς ότι στις χώρες του Νότου, αυτές που στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν σήμερα τα μεγαλύτερα οικονομικά προβλήματα, η ζωή αμύνεται πιο πολύ απέναντι σε ό,τι τη διαλύει – κι ανάμεσα σ' αυτά, πρώτο στις συνέπειές του είναι το γεγονός ότι από τους μηχανισμούς κυκλοφορίας του παγκόσμιου χρήματος εγκαθίσταται μέσα στη ζωή ένα στοιχείο καταλυτικά ανεξέλεγκτο. Τίποτα απ' όσα σχεδιάζει και καταστρώνει μια διάνοια συνηθισμένη στο να συνδέει αιτίες και αποτελέσματα δεν μπορεί πλέον να αντέξει τις ανατροπές που επιφέρει η άϋλη και καιροσκοπική οικονομία. Το πνεύμα του Ευρωπαϊκού Βορρά δοκιμάζεται σκληρά απ' αυτό. Έχει μάθει να υπολογίζει και να προβλέπει.

Αλλά το πνεύμα του Νότου, μολονότι στην επικράτειά του τα πλήγματα που επιφέρει το απρόβλεπτο είναι βαρύτερα, παραμένει πολύ πιο στενά δεμένο με τους άμεσους και αισθητούς όρους της ύπαρξης για να συντριβεί από την απογοήτευση. Επιδρούν πιο εύκολα πάνω του τόσο η γονιμότητα της φύσης, θαλερής μέσα στο φως και τη θέρμη «ευπροσήγορων» τοπίων, όσο και οι ερεθισμοί από την ανθρώπινη παρουσία, που εμποδίζουν το άτομο να κλειστεί σ' ένα αίσθημα που του λέει ότι ο κόσμος βαθμιαία εκκενώνεται από το νόημά του, ότι οι πηγές του στερεύουν. Επομένως εδώ, γενικά μιλώντας, οι δυνάμεις της κατάφασης στη ζωή έχουν βαθύτερες ρίζες. Μπορεί η διάνοια να μην κατευθύνεται πολύ μακριά προς το μέλλον, γιατί δεν θέλει, δεν της ταιριάζει αυτό, αλλά έτσι, αντλεί πιο πολλά από το παρόν και από το παρελθόν που επιζεί εντός του.

Ας σκεφθούμε τώρα τι συμβαίνει σε μας, στον τόπο μας. Βρισκόμαστε σήμερα σε μια θέση όπου πολλά απ' όσα κερδήθηκαν χάνονται από τη μια μέρα στην άλλη. Ωστόσο, για να συνδεθούμε με ένα ζήτημα που θίξαμε πιο πάνω, η Ελλάδα δεν γνωρίζει ακόμη το φαινόμενο της αποχώρησης των νέων από τα σχολεία. Επίσης, η διάψευση των προσδοκιών και η αγανάκτηση κατά της πολιτικής ηγεσίας, δεν έχει, κατά τις ενδείξεις, ως αποτέλεσμα, παρά μόνο τη συγκυριακή (και πάντως όχι κατακόρυφη) μείωση του ποσοστού συμμετοχής των πολιτών στις εκλογές. Μέσα στην κρίση, αν και κακοπαθημένα, το θρανίο και οι κάλπες εξακολουθούν να στέκουν για να συμβολίζουν δύο είδη θέλησης που δεν δέχεται να αυτοκτονήσει: τη θέληση να μένουν τα μάτια ανοιχτά και να βλέπουν τι γίνεται γύρω τους και τη θέληση να είναι κανείς δημοσίως υπολογίσιμος, έστω και μόνο διαμέσου της ψήφου. Δεν μπορούμε φυσικά να ισχυρισθούμε ότι αυτές οι δύο μορφές ζωτικότητας θα διατηρηθούν, ανεξάρτητα από το πώς θα εξελιχθούν στο εξής τα πράγματα. Μπορούμε όμως να ξέρουμε το ποιόν του έργου που μας περιμένει, αν θέλουμε να παραμείνουμε αξιόμαχοι ως εθνική και κρατική οντότητα: είναι να δώσουμε σ' αυτή την κληρονομημένη ζωτικότητα μια προοπτική. Δεν θα είναι το πείσμα ενός λαού για να επιζήσει, θα είναι το πείσμα για να φτιάξει κάτι που να του περιποιεί τιμή.

Εδώ όμως εμφανίζεται ένα άλλο πρόβλημα. Αφορά στην ασυμμετρία ανάμεσα στην ιδέα που σχηματίζουν για τον εαυτό τους οι Έλληνες και τα έργα τα οποία επιτελούν σε σχετικά ομαλές συνθήκες του κοινωνικού τους βίου. Γενικά, η ιδέα περί εαυτού υπερέχει των έργων τους. Τα τελευταία βρίσκονται πάντα κάτω από την πίεση των συγκυριών. Οι πολιτικές αναστατώσεις, οι επεμβάσεις ξένων συμφερόντων στις εγχώριες υποθέσεις, οι πόλεμοι, οι εμφύλιοι και οι αναγκαστικές μετακινήσεις του πληθυσμού, έχουν χαράξει στια συνειδήσεις το σημάδι μιας ακατάληκτης εκκρεμότητας. Το αποτέλεσμα είναι συχνά τα αρχινισμένα έργα να μένουν κάπου στη μέση και ακόμη χειρότερο: Ήδη κατά την έναρξή τους να εκτιμάται ότι μάλλον δεν θα φθάσουν πολύ μακριά, κι επομένως εξ αρχής η λειτουργία τους να υπακούει στο βραχύβιο και προσωρινό. Από το προσωρινό, δε, μέχρι το πρόχειρο δεν υπάρχει, βέβαια, μεγάλη απόσταση.

Έτσι, εξαιτίας της ανασφάλειας που προξενεί η Ιστορία, το συλλογικό υποκείμενο εμποδίζεται να αναπτυχθεί προς την κατεύθυνση παραγωγής έργων με μεγάλη διάρκεια. Το ίδιο όμως αυτό ιστορικό στίγμα εκτρέφει, από την άλλη μεριά, την πεποίθηση ότι αν και τα πεπραγμένα τους υστερούν, οι διαδοχικές γενιές ως σύνολα ζώντων προσώπων, έχουν αποδείξει προ πολλού την αξία τους. Πώς; Με το να έχουν διατηρήσει την ύπαρξη της εθνικής ολότητας στο μάκρος αιώνων. Το γεγονός ότι κρατήθηκε ζωντανή η ολότητα τόσον καιρό, έχοντας αντιμετωπίσει τόσες δυσκολίες, χαρίζει στο συλλογικό Εγώ την αίσθηση ενός κεκτημένου που δεν θα μπορούσαν να το αφαιρέσουν εύκολα οι περιστάσεις. Όποιοι λαοί έχουν παίξει πολλές φορές το παιχνίδι ζωής και θανάτου, επόμενο είναι να μην πτοούνται εύκολα από αντιξοότητες που μπορεί να μοιάζουν με συμφορές, αλλά δεν είναι, επειδή αυτοί οι

λαοί έχουν μάθει να ξεχωρίζουν τι είναι μια απειλή κακουχίας από μια απειλή πραγματικά θανάσιμη.

Σ' αυτό το σημείο βρίσκεται σήμερα η χώρα μας. Δεν γνωρίζουμε κατά πόσο έχει φθαρεί η σφυρηλατημένη μες στον χρόνο κοινή αγωνιστική συνείδηση. Δεν γνωρίζουμε ούτε και εάν αναπληρώνοντας την εξασθενημένη συνείδηση, λειτουργήσουν ικανοποιητικά τα ένστικτα αυτοσυντήρησης. Το απόθεμα μαχητικής πείρας που είχε συσσωρευθεί στο παρελθόν πιθανόν να έχει μειωθεί, να μηδενισθεί όμως μέσα σε μερικές δεκαετίες δεν θα ήταν δυνατόν. Το ζήτημα επομένως είναι το όποιο δυναμικό απομένει να διοχετευθεί εκεί που πρέπει, σε έργα δηλαδή που θα βελτιώσουν την τρέχουσα κατάσταση, χωρίς όμως να εγκλωβίσουν ολοκληρωτικά την ενεργητικότητα του συλλογικού μας σώματος σε άμεσες εισπρακτικές επιδιώξεις. Χρειάζεται να το προσέξουμε αυτό. Είναι απαίτηση του Έλληνα από τον εαυτό του να μην κουρδίζεται ασταμάτητα από τις υποχρεωτικές δουλειές του, κι αν εξακολουθεί να θέλει να ζει είναι γιατί η ζωή γι' αυτόν δεν εξαντλείται στην επαναληπτικότητα των κινήσεων, στη διατεταγμένη λειτουργία των μηχανών, στην εξασφάλιση που παρέχει η οικονομική ευρυθμία.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο εργαζόμενος πληθυσμός μπορεί ατιμωρητί να παραμελεί την τήρηση των κανόνων της αποδοτικότητας. Αλλά θα ισοδυναμούσε με μαρασμό της ύπαρξής του να δουλεύει και να μην διακρίνει καθόλου μέσα σε όσα παράγει μια εικόνα του ίδιου του τού εαυτού. Τα προϊόντα του πρέπει κάπως να τον αντικαθρεφτίζουν. Επιβάλλεται επομένως, η όποια προσπάθεια γίνει για την ανασυγκρότηση της χώρας να οδηγείται από την επίγνωση ότι εδώ η κύρια δύναμη του λεγόμενου ανθρώπινου κεφαλαίου δεν είναι εργαλειακού τύπου· είναι πολύ μεγαλύτερη η δύναμη της αυτενέργειας, της πρωτοβουλίας. Αυτή θα πρέπει να αξιοποιηθεί, διαφορετικά τα απαραίτητα που είναι να γίνουν, θα εμφανίζονται πάντα στο άτομο σαν αγγαρεία και συνεπώς πάντα θα θέλει κάτι άλλο απ' αυτό που κάνει. Εν τέλει, φαίνεται αναγκαίο να υιοθετηθεί (με όρους στρατηγικούς) η παλιά και δύσκολη, είναι αλήθεια, αρχή που υπαγορεύει ότι «όταν δεν μπορείς να έχεις αυτό που θέλεις, να θέλεις αυτό που μπορείς». Ας το συμπληρώσουμε, λέγοντας πως αν θέλει κανείς αυτό που μπορεί, ανοίγει και ο δρόμος για να μπορεί στη συνέχεια να κάνει περισσότερα και πολύ καλύτερα.

(Αναδημοσίευση από τον "Νέο Λόγιο Ερμή", τχ 13, άνοιξη 2016)

(Πηγή ψηφιακού κειμένου: Αντίφωνο)